

סימן טו. התרת עגונה בעד אחד

א. הקדמה

עד אחד נאמן בדיני איסורים באופן כללי (גיטין ב:). למשל, אם יש לפנינו חתיכת בשר, ואין אנו יודעים האם היא מותרת או אסורה, נאמן עד אחד להעיד עליה שהיא מותרת או אסורה. אולם, בכל התחום של נושאי אישות דרושים שני עדים, כדברי הגמ' (שם) - "אין דבר שבערווה פחות משנים". למשל, צריך עדות שני עדים שיעידו שאישה התגרשה על מנת להתיר אישה שהיא בחזקת נשואה.

ברם, בניגוד גמור לכל שאר העדויות בנושא עריות, **עד אחד נאמן להעיד שגבר נשוי מת, ואשתו תוכל להנשא על פי עדות זו** (עדויות ו:א).

ב. הסברי הגמרא

בכמה מקומות דנה הגמ' בשאלה מדוע נאמן עד אחד להעיד על מיתת הבעל, בניגוד לשאר העדויות בנושא אישות:

1. המשנה ביבמות (דפ:) מתארת מקרה בו העידו שבעל של אישה מסוימת מת, ובעקבות כך היא נישאה לגבר אחר. אולם, אחרי כן התברר שבעלה הראשון לא מת כלל. דין המשנה הוא שהאישה אסורה הן לבעלה הראשון והן לשני, אין לה זכות לקבל את כסף כתובתה מאף אחד מהם, אף אחד מן הבעלים לא זכאי להפר את נדריה או לקבל את מציאתה, ודינים נוספים, שמשמעותם היא נתק גמור בין האישה לבין שני הגברים, וחומרות רבות על האישה.

הגמ' שם (דפ - פח.) מסיקה, שהעדות שמת הבעל ושהתירה לה להינשא לגבר השני, היא עדות של עד אחד. בעקבות כך דנה הגמ' במקור לכך שעד אחד נאמן להעיד שמת הבעל, והיא מגיעה למסקנה ש"מתוך חומר שהחמרת עליה בסופה, הקלת עליה בתחילתה". כלומר, החומרות שמוטלות על האישה אם יתברר שהבעל לא מת, גורמות לקולא שמספיק עד אחד כדי להעיד על מיתת הבעל. ברם, לא ברור מדברי הגמ' למה ואיך החומר בסופה גורם לקולא בתחילתה!

2. הגמ' ביבמות בשני מקומות (צג: - צד., קטו.), מסתפקת בשאלה מהי הסיבה לנאמנותו של עד אחד להתרת עגונות, והיא מציעה שתי אפשרויות לכך:

- א. **מותו של הבעל הוא "מילתא דעבידא לאיגלויי"**, ועל כן אין חשש שהעד ישקר, שהרי אינו רוצה להתגלות מאוחר יותר כשקרן.
- ב. **"אישה דייקא ומינסבא"**, כלומר האישה מדקדקת ובודקת היטב אם אכן מת בעלה לפני שנישאת לאדם אחר.

ג. הסברי הראשונים

הסיבות וההסברים שהובאו בגמ' בנוגע לנאמנות עד אחד לגבי מיתת הבעל, נראים לא מספיקים לכאורה. לנושאים שבערווה יש צורך, כאמור לעיל, לעדות של שני עדים, ולא ברור כיצד ההסברים שעלו בגמ' מצליחים לספק את אותה רמת עדות של שני עדים, ולהתיר את האיסור החמור של אשת איש.

הסברי הראשונים לנאמנות עד אחד נחלקים באופן כללי לשתי שיטות עיקריות:

1. **הסברי הגמ' אינם עומדים בפני עצמם, אלא הם רק מסייעים לחכמים להתיר את האישה.** יש שתי דרכים להסביר כיצד חכמים יכולים להתיר את האישה:

א. ר"י (יבמות פח. תוד"ה "מתוך חומר") סובר כי **יש כאן תקנת חכמים: יש ביד חכמים כוח לעקור דבר מן התורה גם ב"קום עשה"**,³ כאשר לדין אותו מתקנים חכמים יש "קצת טעם וסמך".

ב. הרשב"א (כתובות ג. ד"ה "כל דמקדש") סובר כי **העדות פועלת על ידי דין "כל דמקדש אדעתא דרבנן מקדש" ו"אפקעינהו רבנן לקידושין מיניה"**,⁴ על מנת שהאישה לא תשאר עגונה.⁵

גם ר"י וגם הרשב"א אומרים שתקנת חכמים אינה עצמאית, אלא בבסיסה עומדות הסברות השונות שעלו בגמ' - "אישה דייקא ומינסבא" ו"מילתא דעבידא לאיגלויי":
 ר"י סובר שכאשר לתקנת חכמים יש איזה שהוא ביסוס מסברה שיש לה תוקף מדאורייתא, אך סברה זו לא מספיקה בפני עצמה, יכולים חכמים לעקור דין תורה ב"קום עשה". כלומר,

- 2 הרחבה בהסבר המושגים "אישה דייקא ומינסבא" ו"מילתא דעבידא לאיגלויי" תובא בהמשך.
- 3 הגמ' ביבמות (פ. ט. ע. ז) דנה בשאלה, האם יש לחכמים סמכות לעקור דברי תורה. למסקנת הגמ' נראה, כי ב"שב ואל תעשה", דהיינו במקרים בהם חכמים מצווים שלא לבצע דין תורה (למשל, לא להביא אזמל בשבת לצורך ברית מילה כאשר הבאת האזמל מצריכה חילול שבת מדרבנן) יש להם כוח לעקור דיני תורה. לגבי "קום עשה", דהיינו במקרים בהם קובעים חכמים לבצע מעשים נגד התורה, יש מחלוקת אמוראים, ונראה כי אין לגמ' מסקנה ברורה בנושא. ר"י טוען, שכאשר יש לחכמים ביסוס טוב, ניתן להפקיע גם ב"קום עשה".
- 4 לנושא זה מוקדש שיעור נפרד – סימן ח.
- 5 כך נראה גם ברש"י בשבת (קמה: ד"ה "לעדות אישה"), אך ביבמות (פח. ד"ה "הקלת עליה בתחילתה") נראה שרש"י סובר אחרת.

יש לעד אחד נאמנות מסויימת (על פי הסברות השונות שעלו בגמ'), אך נאמנות זו אינה מספיקה עקרונית על מנת להשיא אישה. חכמים, על בסיס הנאמנות הזו, תיקנו שעד אחד יהיה נאמן להתיר אישה⁶. גם הרשב"א סובר כי ההפקעה אינה עצמאית, אלא היא נסמכת על "אישה דייקא ומינסבא". כלומר, המניע המרכזי לנאמנות עד אחד הוא הפקעת קידושין כדי למנוע עיגון, אך רבנן לא רצו לסמוך על ההפקעה בלבד וסמכו גם על כך ש"אישה דייקא ומינסבא"⁷.

2. הסברי הגמ' פועלים ברובד הדאורייתא:

הריטב"א (יבמות פח. ד"ה "מתוך חומר") מסביר כי חכמים הם אלו שקובעים מהו דבר שנראה אמת - **"הכתוב מסרו לחכמים לדעת איזהו דבר מפורסם שניכר דברי אמת שיהא חשוב כעדות"**. הריטב"א מזכיר בדבריו גם את הנימוק של "אישה דייקא" וגם את הנימוק של "מילתא דעבידא לאיגלויי", ולכן לא ברור מהו הביסוס שעל גביו החליטו חכמים שעדות עד אחד היא "דברי אמת". בכל אופן, תורף דבריו הוא שחכמים יכולים לקבוע מה נחשב עדות אמינה, ולקביעה זו יש תוקף של דאורייתא.

שיטת הרמב"ם והראב"ד בנושא מעורפלות: בהלכות גירושין (יג:ט), אומר הרמב"ם **שבדבר העומד להתגלות אין צריך שני עדים**, כלומר הנאמנות של עד אחד היא משום "מילתא דעבידא לאיגלויי", אך לא ברור האם תוקף העדות הוא מדרבנן או מדאורייתא: מחד אומר הרמב"ם לגבי עדות זו "התירו חכמים" "הקילו חכמים", ו"כדי שלא תשארנה בנות ישראל עגונות", ומכך משמע שנאמנותו של העד היא מדרבנן, אך מאידך אומר שם הרמב"ם פעמיים "לא הקפידה תורה" לגבי דבר העומד להתגלות, ומכך משמע שתוקף העדות הוא מדאורייתא. בהלכות עדות (ה:ב) כותב הרמב"ם בפשטות **שעד אחד על מיתת בעל נאמן "מדבריהן", כלומר מדרבנן**.

הראב"ד בהלכות גירושין (שם) מעיר על דברי הרמב"ם: "אי נמי דאיהי דייקא ומינסבא", אך לא ברור מן הראב"ד האם תוקף סברה זו הוא דאורייתא או דרבנן, והאם הוא מסכים גם לטעם של הרמב"ם או לא.

6 בגמ' שעליה מדברים התוס' (יבמות פח.) מופיע הטעם "מתוך חומר שהחמרת עליה בסופה הקלת עליה בתחילתה", ומכך משמע שהסיבה לנאמנות עד אחד היא משום ש"אישה דייקא ומינסבא". ברם, ניתן לטעון שכוונת התוס' היא גם לשאר הסוגיות שעוסקות בסיבה לנאמנות עד אחד על מיתת הבעל.

7 הרשב"א מתייחס בדבריו לנימוק "אישה דייקא ומינסבא", אך על פי הכיוון שהוא מעלה ניתן לטעון שגם הנימוק "מילתא דעבידא לאיגלויי" אינו טעם עצמאי, אלא הוא רק מסייע להפקעת הקידושין.

ד. אישה דייקא ומינסבא

אחד הנימוקים לנאמנות עד אחד הוא "אישה דייקא ומינסבא"⁸. נראה כי רש"י (יבמות פח. ד"ה "הקלת עליה בתחילתה") הביין שמושג זה זהה למושג "מתוך חומר שהחמרת עליה בסופה הקלת עליה בתחילתה": כיוון שאם האישה תינשא לגבר אחר ואחר כך יחזור הבעל הראשון תהיינה לכך השלכות הלכתיות קשות, האישה תבדוק היטב שבעלה הראשון מת לפני שתתחתן שוב.

ניתן להבין בשתי דרכים את הנאמנות של "אישה דייקא", כלומר מה החזקה הזאת יוצרת לטובת האישה, וכיצד בדיוק היא מתירה לה להינשא:

1. **החזקה היא הוכחה ברמה גבוהה** לכך שהבעל אכן מת, ולכן ניתן להתיר לה להינשא לגבר אחר.

2. החזקה "אישה דייקא ומינסבא" מערערת את חזקת אשת איש שעל האישה, וכיוון שאין עוד על אישה חזקה שהיא אסורה, נאמן עד אחד להעיד עליה. כלומר, הכלל "אין דבר שבערווה פחות משנים", תקף רק כאשר העד מתמודד מול חזקת איסור. כאשר אין חזקה כזאת - נאמן העד אפילו על דבר שבערווה.

ישנה מחלוקת ראשונים בשאלה האם אכן עד אחד נאמן על דבר שבערווה כאשר אין חזקת איסור: הרמב"ן (גיטין ב: ד"ה "אבל הכא") סובר שעד אחד לא נאמן על דבר שבערווה גם כאשר אין חזקת איסור. בתשובות מימוניות השייכות לספר נשים⁹ (תשובה ג) נראה כי כאשר אין חזקת איסור עד אחד נאמן על דבר שבערווה¹⁰.

ה. מילתא דעבידא לאיגלויי

נימוק נוסף המופיע בגמ' לנאמנות עד אחד הוא שמיתת הבעל היא "מילתא דעבידא לאיגלויי". ניתן להבין בשתי דרכים כיצד מחזקת האומדנא את עדותו של העד, ואת אופי העדות כאשר קיימת סברת "מילתא דעבידא לאיגלויי":

1. **העד מתפקד כעד רגיל מבחינה פורמלית, והאומדנא היא תוספת כוח נאמנות לעדות של עד אחד.** כלומר, דברי העד עדיין מוגדרים כעדות, אלא שיש להם יותר כוח מעדות רגילה של עד אחד.

8 אם הסיבה לנאמנות עד אחד היא משום "אישה דייקא ומינסבא", נראה שראוי לשאול את האישה האם היא בדקה בכלל שבעלה אכן מת, או אילו מאמצים היא עשתה על מנת לברר זאת. ברם, דרישה כזו אינה מופיעה בגמרא או בפוסקים.

9 מודפסות בסוף ספר נשים של הרמב"ם.

10 כך גם הבין השב שמעתתא (א:ו).

2. **העד מתפקד כבירור יעיל ולא כעד מבחינה פורמלית.** דרישת התורה לעדות היא רק כאשר העניין לא עומד להתגלות. בנושא העומד להתגלות, אין דרישה כלל לעדות, וגם בירור גרידא מספיק. לכן, דברי עד אחד אינם בתורת עדות, אלא בתורת בירור. כך משמע מן הרמב"ם בסוף הלכות גירושין (יג:כט): "שלא הקפידה התורה על העדת שני עדים ושאר משפטי העדות אלא בדבר שאין אתה יכול לעמוד על בוריו אלא מפי העדים... אבל דבר שאפשר לעמוד על בוריו שלא מפי העד הזה... לא הקפידה תורה עליו, שדבר רחוק הוא שיעיד בו העד שקר"¹¹. כלומר, עד אחד שמעיד הוא בירור ברמה טובה, ואין הוא נחשב 'עד' בהגדרות פורמליות של עדות.

נפקא מינה בין שתי השיטות היא דיני קבלת עדות:

אם נאמר שהעד האחד נחשב פורמלית כעד, יחולו עליו דיני קבלת עדות הרגילים, למשל פסול של עדות בכתב (רמב"ם הלכות עדות ג:ד). אם נאמר שהעד נחשב כבירור אז דינים אלו לא חלים עליו¹².

דוגמא נוספת היא הכחשת העד על ידי עד אחר: אם נאמר שעד אחד נחשב פורמלית כעד, כיוון שעד לא ישקר ב"מילתא דעבידא לאיגלויי", אזי עד אחר יוכל להכחישו, שהרי גם לעד השני יש את אותה נאמנות, מכיוון שגם העד השני לא ישקר בדבר העומד להתגלות. אם נאמר שלעד יש נאמנות כיון שבי"ד החליט להאמין לו ובכך נחשב כבירור, הרי שאין כאן עדות פורמלית ודיני הכחשת עדות לא מופעלים כאן. בהתאם לכך, ייתכן שבי"ד לא יאמין לעד השני, ויעזר בבירורים אחרים על מנת להכריע¹³.

ו. "כל מקום שהאמינה תורה עד אחד הרי כאן שנים"

להוציא עדות על איסורים, ישנם שלושה מקרים בהם עד אחד נאמן ואין צריך עדות של שני עדים:

1. עדות על מיתת הבעל.

11 לעיל הובא שישנה בעייתיות בשאלה האם לדעת הרמב"ם נאמנות עד אחד היא מדאורייתא או מדרבנן.

12 יש כמה סוגיות שבהן עולה כי אכן אין צורך לדיני קבלת עדות לגבי מיתת הבעל: הגמ' בשבת (קפח.- קפחג:) אומרת כי למרות שבכל התורה עד מפי עד פסול - בעדות לגבי מיתת הבעל הוא כשר, והגמ' בגיטין (אז.) אומרת שלגבי מיתת הבעל עדות בכתב כשרה. ברם, ניתן לטעון שסוגיות אלו הן על פי שאר ההסברים לנאמנות עד אחד, ולא על פי ההסבר "מילתא דעבידא לאיגלויי".

13 אמנם, ישנה גמ' מפורשת האומרת שעד אחד לא יכול להכחיש את העד שהעיד על מיתת הבעל (יבמות קד:ד), אולם ניתן להסביר שגמ' זו היא רק על פי שאר ההסברים לנאמנות עד אחד. לפי ההסבר שעד אחד נאמן כיוון שהנושא הוא "מילתא דעבידא לאיגלויי", עד אחד כן יהיה נאמן להכחיש את העד הראשון.

2. **עדות על מציאת הרוצח לגבי עגלה ערופה.** העגלה נערפת רק אם אין עדות לגבי זהות הרוצח, ועדות של עד אחד על כך שהרוצח נמצא מספיקה לכך שלא יערפו את העגלה (סוטה מז. - מז:).

3. **עדות שאישה סוטה זינתה,** ואז אין הסוטה שותה את המים המאריים (סוטה לא:).

הגמ' בסוטה (ש) אומרת, ש"כל מקום שהאמינה תורה עד אחד הרי כאן שנים", כלומר עדותו נחשבת כעדות שני עדים, ואם יבוא עד אחד לאחר מכן ויכחיש את העד הראשון, הוא אינו נאמן. אולם, בגמ' (ש) יש שתי דעות בשאלת היקף הנאמנות של עד אחד על עדויות אלו: לדעה אחת בגמ' העד הראשון נאמן תמיד נגד עד אחר. דעה שנייה סוברת כי אם העד השני העיד "בכת אחת" עם העד הראשון וסתר את עדותו, אין עדותו של הראשון מתקבלת¹⁴.

ניתן להבין את נאמנותו של עד אחד במקרים הנ"ל, ואת הדין שעדותו נסותרת על ידי עד אחד אחר רק אם הוא העיד בכת אחת עם העד הראשון, בשתי דרכים:

1. **בדיני עדות:** התורה נתנה נאמנות רק לעד אחד שמעיד שהרוצח נמצא, שהבעל מת או שהסוטה זינתה. לעד אחר, שמכחיש את העד הראשון, לא העניקה התורה נאמנות מיוחדת, והוא נאמן רק כעד אחד רגיל. על פי הדעה שכאשר עד אחר מעיד בכת אחת עם העד הראשון וסותר את עדותו נאמן העד השני, יש להסביר כי אם העיד העד השני בכת אחת עם העד הראשון, עדותו של העד הראשון לא קיבלה מלכתחילה את החיזוק המיוחד של התורה - כיוון שעד אחר הסותר את עדות העד הראשון מעיד בכת אחת עם העד הראשון, ב"ד כלל לא מקשיבים לעד הראשון (שב שמעתתא ו:כ-1)¹⁵.

2. **בדיני ב"ד:** עדות העד הראשון מתקבלת בב"ד כיוון שאין לבי"ד סיבה שלא להאמין לו, ומעתה ואילך ב"ד יתייחס לעדותו כאל עובדה וודאית. כשבא העד השני ומכחיש את דברי העד הראשון, הרי הוא סותר את העובדה הוודאית שהתקבלה בב"ד, ועל כן אין הוא נאמן. על פי הדעה שאם העד השני מעיד בכת אחת עם העד הראשון הוא נאמן, יש להסביר כי במקרה כזה אין דבריו של הראשון מתקבלים בב"ד כעובדה, שהרי יש לבי"ד סיבה לפקפק בעדותו - העד השני שסותר אותו.

ישנן כמה נפקא מינות להבנות אלו:

1. **הגדרת "בכת אחת"** - פרק הזמן בו יכול עד אחד להכחיש את העד הראשון. על פי ההבנה שעד אחד נאמן מדיני עדות, נראה שהגדרת "בכת אחת" תהיה לפני סיום

14 ניתן היה להבין שלדעת הסוברים שעד אחד במיתת הבעל נאמן מדרבנן, עד שני יהיה נאמן להכחישו. אולם, לא מצינו מי שיאמר כן, וגם הרמב"ם שנראה שסובר שעד אחד נאמן מדרבנן, פוסק שעד אחר לא יכול להכחיש את העד שהעיד שהבעל מת (הלכות גירושין יב:ח).

15 עיין גם בר' חיים הלכות רוצח ט: יד.

העדות - כל עוד הוא לא גמר להעיד, אין לדבריו תוקף של עדות, ואם כן לעדות של העד השני שמכחיש את העד הראשון, יש את אותו התוקף, והוא יהיה נאמן להכחישו. אך ברגע שסיים העד (הראשון) את דבריו - הם קיבלו תוקף של עדות שנים. על פי ההבנה שעד אחד נאמן מדיני בי"ד, הגדרת "בבת אחת" תהיה קבלת העדות בבי"ד - תהליך של דרישה וחקירה, בדיקות וכו', עד שבי"ד יחליט לקבל את עדותו.

רש"י (סוטה לא: ד"ה "כאן") מסביר ש"בבת אחת" פירושו תוך כדי דיבור, כהבנה הראשונה, ואילו תוס' (שם, ד"ה "כאן") מסבירים שהכוונה ב"בבת אחת" היא כל עוד בי"ד לא פסקו על פי העדות הראשונה, כהבנה השנייה.

2. **עדות עד אחד באיסורים.** לעיל הוזכר כי בדיני איסורים עד אחד נאמן. האם גם בעדות זו שייך הכלל שעדות עד אחד היא כעדות שנים?

על פי ההסבר שיש נאמנות מיוחדת לעד מדיני עדות, אין לעד הראשון גזירת כתוב או דין מיוחדים שנותנים לו יותר נאמנות מלעד השני, ועל כן מוכחשת עדותו של העד הראשון. על פי ההסבר שעד אחד נאמן מדיני בי"ד, ניתן לומר שגם בעדות עד אחד על איסורים יהיה אותו הדין: את העד הראשון אף אחד לא סותר, ועל כן התקבלה עדותו, ואילו העד השני סותר את מה שבי"ד רואים כעובדה - עדותו של העד הראשון. לכן, אין העד השני נאמן להכחיש את העד הראשון¹⁶.

3. **עדות שני עדים הסותרת את עדותו של העד הראשון.** על פי ההסבר שלעדות של העד יש נאמנות עקרונית כמו של שני עדים, מדיני עדות, ניתן לומר ששני עדים שיכחישו את העד יהיו נאמנים כמו שני עדים המכחישים שני עדים, ולא תהיה להם עדיפות על עדותו של העד האחד. אולם, על פי ההסבר שנאמנות עד אחד היא בדיני בי"ד, שבי"ד מאמינים לעד כיוון שאין להם סיבה לפקפק בדבריו, והם אלו שנותנים לו את כוח הנאמנות של שני עדים, ברור ששני עדים המכחישים את העד יהיו נאמנים יותר מן העד האחד - עדות של שנים היא סיבה טובה מאוד לפקפק בעדותו של העד גם אם הם העידו אחריו, ולדחות אותה לגמרי.

16 בשאלה זו ישנה סתירה בריטב"א: בכתובות (כב: ד"ה "דאמר עולא") הוא אומר שגם באיסורים עדות העד הראשון נחשבת כעדות שני עדים, אך ביבמות (פח: ד"ה "והא דאמר עולא") הוא אומר להיפך. נראה כי גם השו"ע (יורד א:יה) והט"ז (א:בג) נחלקו בשאלה זו.